

TO'LOV TIZIMI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Rustamov Bektosh Ravshan o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Abdavaxobov SHaxzod Xolmumin o'g'li

O'qituvchi:

Annotatsiya: *Ushbu maqolada to'lov tizimi haqida tushuncha, to'lov tizimi turlari va to'lov tizimini takomillashtirish yo'llari haqida yozilgan.*

Kalit so'zlar: *Zamonaviy to'lov tizimi, an'anaviy to'lov tizimi, to'lov tizimi ishtirokchilari, elektron pul o'tkazmalari, internet-banking, elektron tijorat to'lov tizimilari.*

To'lov tizimi — to'lovlarni to'lov tizimining operatori, to'lov tizimi ishtirokchilari va (yoki) to'lov tashkilotlarining to'lov tizimi operatori tomonidan belgilangan to'lov tizimining tartib-taomillarini, infratuzilmasini va qoidalarini qo'llash vositasida hamkorlik qilish yo'li bilan amalga oshirishni ta'minlaydigan munosabatlar majmuidir.

To'lov tizimi operatori bilan hisob-kitoblarni amalga oshiruvchi va to'lov tizimida ishtirok etish to'g'risida shartnoma tuzgan banklar to'lov tizimining ishtirokchilari hisoblanadi.

An'anaviy to'lov tizimlariga hisob-kitob hujjatlari (masalan, cheklar) va akkreditivlar kabi hujjatli kreditlar kiradi. Kompyuterlar va elektron aloqa vositalarining paydo bo'lishi bilan ko'plab muqobil elektron to'lov tizimlari paydo bo'ldi. Elektron to'lov atamasi elektron usullardan foydalangan holda va bank xodimlarining bevosita aralashuvisiz bir bank hisobvarag'idan boshqasiga amalga oshirilgan to'lovni anglatadi. Tor ma'noda elektron to'lov elektron tijoratni anglatadi. Internet orqali taklif

qilinadigan tovarlar yoki xizmatlarni xarid qilish hamda sotish uchun to'lov yoxud keng ma'noda har qanday turdagi elektron pul o'tkazmalari.

Zamonaviy to'lov tizimlari an'anaviy to'lov tizimlariga nisbatan naqd pul o'rnini bosuvchi vositalardan foydalanadi. Bunga debit kartalari, kredit kartalari, elektron pul o'tkazmalari, to'g'ridan-to'g'ri kreditlar, to'g'ridan-to'g'ri debitlar, internet-banking va elektron tijorat to'lov tizimlari kiradi.

O'zbekiston Respublikasida eng samarali va jahon talablari darajasida deb hisoblangan respublika to'lov tizimining rivojlanishi to'rt bosqichga bo'linadi.

Birinchi bosqich:

Birinchi bosqich 1991-yildan 1995-yilgacha bo'lgan davrni qamrab olgan. Shu davr mobaynida O'zbekiston Respublikasining „Axborotlashtirish to'g'risida“gi Qonun, Vazirlar Mahkamasining 146-sonli „Bank tizimini takomillashtirish, pul-kredit munosabatlarini barqarorlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi Qarori hamda Vazirlar Mahkamasining „O'zbekiston Respublikasi bank tizimini moliyaviy qo'llab-

quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaror qabul qilindi. Shuningdek Mustaqillikning uch yilligi sharafiga elektron to'lovlar vaqtinchalik Nizomi yaratildi.

Ikkinchi bosqich

Ikkinchi bosqich o'z ichiga 1995-1998-yillarni oladi. 1995-yili aprel oyida Markaziy bank Jahon banki mablag'lari hisobidan O'zbekiston Respublikasi banklararo to'lov tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan xalqaro tanlov tender e'lon qildi. Markaziy bankda tashkil etilgan elektron to'lov tizimini yaratish bo'yicha tuzilgan ishchi guruhi elektron to'lov tizimi texnologiyasini yaratdilar. Eski tizim 1995-yil, 19-avgustdan boshlab yangi texnologiya bilan almashtirila boshlandi. Bu paytga kelib Markaziy bank tizimida hisob-kitob markazlari tashkil etildi va tijorat banklariga elektron to'lov bo'yicha xizmat ko'rsatila boshlandi. Yangi texnologiyaga o'tila borishi sababli yilning oxirigacha respublikada 2 tizim: elektron pochta va elektron to'lov tizimlari ishlab turdi. Yil oxiriga kelib esa barcha tijorat banklari Markaziy bankning hisob-kitob markazlari, kliring markazlari elektron to'lov tizimiga qo'shildi.

Uchinchi bosqich

1998-yil O'zbekiston Respublikasida to'lov tizimiga o'tishda uchinchi bosqich yili bo'ldi. Markaziy bank bilan Jahon banki o'rtasida 1998-yil dekabr oyida "Respublika moliya sohasini rivojlantirish" uchun zayom ajratish to'g'risida shartnoma imzolandi.

To'rtinchi bosqich

To'rtinchi bosqich 2002-yildan 2019-yilgacha bo'lgan davr mobaynida davom etdi. 2002-yilda to'lovlarni real vaqtda o'tishini ta'minlash va tijorat banklariga yagona vakillik hisobvarag'i orqali xizmat ko'rsatish bo'yicha texnologiya tanlanib, ushbu bo'yicha texnik topshiriq, ishlab chiqildi va banklararo to'lovlarni yagona vakillik hisobvarag'i orqali o'tkazish hamda banklarda axborotlashtirilgan axborot tizimini tashkil etish bo'yicha dastur yaratildi. 2004-yili qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 24-sentabrda qabul qilingan "Plastik kartochkalar asosida hisob-kitob qilish tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 445-sonli Qarori bilan ushbu tizimni kengaytirish borasidagi ilk reja ko'rsatkichlari, shuningdek to'lovlarni plastik kartochkalar orqali qabul qilish terminallari bilan jihozlanadigan ob'ektlar ro'yxati tasdiqlandi. Shu bilan bir qatorda, mazkur qarorga muvofiq mamlakatda Yagona umumrespublika protsessing markazi tashkil etildi. Mazkur qarorga muvofiq, barcha tijorat banklari plastik kartochkalar tizimida ish olib borilishiga zamin yaratildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013-yil 27-iyundagi "O'zbekiston Respublikasining milliy axborot-kommunikatsiya tizimlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1989-sonli qarori bilan respublika "Elektron hukumat" tizimining kompleks axborot tizimlari tarkibiga Markaziy bankning "Chakana to'lovlarni real vaqt rejimida amalga oshirish kliring tizimini yaratish hamda xizmat ko'rsatuvchilarning billing tizimi bilan integrallash" loyihasi ham kiritilgan bo'lib, mazkur Kliring tizimi amaliyotga tatbiq etildi. Shu bilan birga, „O'zkart“ banklararo chakana to'lov tizimi faoliyatini tartibga solish va uning faoliyatini samarali tashkil etish maqsadida, Markaziy bank huzuridagi Axborotlashtirish Bosh markazida "Banklararo universal netting axborot tizimi"

dasturiy majmuasi ishga tushirilishi munosabati bilan „O‘zkart“ tizimida Hisob-kitoblarni amalga oshiruvchi bank vazifalari O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy bankining Banklararo hisob-kitob markazidan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining Hisob-kitoblar markaziga o‘tkaziladi.

2015-yildan boshlab to‘rtinchi bosqichning yangi davri boshlandi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentabrdagi “Milliy to‘lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3945-sonli Qaroriga asosan Milliy banklararo protsessing markazi 2018-yilning IV-choragida tashkil etildi va „Humo“ to‘lov tizimi 2019-yilning I-choragidan boshlab ishga tushirildi. To‘lov tizimini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar bilan bir qatorda, uning me‘yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirishga ham alohida e‘tibor qaratildi. Bu borada xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribasini, xalqaro me‘yor va qoidalarni chuqur o‘rganish asosida O‘zbekiston Respublikasining “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi Qonuni ishlab chiqildi va 2019-yil 1-noyabrda tasdiqlandi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki hozirgi kunda yurtimizda to‘lovlarni amalga oshirish juda qulay Jahon standartlariga javob bera oladi, qolaversa mamlakatimizda to‘lov tizimini rivijlantirishning chora tadbirlari ko‘rilmoqda. Hozirgikundagi O‘zbekistondagi mavjud to‘lov tizimlari click, apelsin, anor, oson.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдувахобов Шахзод Холмўмин уғли, Possibilities of Increasing the Activity of Banks in the Securities Market, Journal of Advanced Research and Scientific Progress (JARSP), Volume 02 Issue: 03/2023 ISSN: 2751-7551 (159-162)

2. Абдувахобов Шахзод Холмўмин уғли, Analysis of Existing Management Mechanisms and Assessment Methods of The Bank’s General Financial Risk, Journal of Intellectual Property and Human Rights, Volume:02 Issue: 05/ May-2023, ISSN:2720-6882 (227-231)

3. Абдувахобов Шахзод Холмўмин уғли, Improverment of Investment Activities in the Service Sector, Journal of Innovative Studies of Engineering Science (JISES), Volume:02 Issue:03/2023 (53-58)

4. Абдувахобов Шахзод Холмўмин уғли, Factors Causing Credit Risks in Commercial Banks and Their Assessment, Journal of Intellectual Property and Human, Volume:02 Issue:05/May-2023 ISSN:2720-6882 (221-226)

5. Wikipedia.uz

6. LEX.UZ-O‘zbekiston qonunchiligi

7. www.cbu.uz-O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki